

O problematice času u J. A. Komenského¹

Autor: Michal Zlatoš

Abstract

On the problem of time in [the thought of] J. A. Comenius – Johann Amos Comenius was a complex thinker and as such he was also attempting to deal with the question of the problem of time. Comenius's understanding of the problem of time is possible to comprehend (similarly to other parts of his work) in three perspectives. This paper attempts to briefly outline this trio of perspectives and grasp it within the horizon of the Comenius's thought. Concurrently, this paper attempts to open another perspective for further development of the problem and its consideration, and outcomes for human beings. These perspectives might serve today's human as an inspiration in the wandering through the labyrinth of plurality and vanity of nowadays' world.

Keywords: Komenský, čas, časovost, metafyzika, pansofie, harmonie

Klíčová slova: Comenius, time, temporality, metaphysics, pansophy, harmony

Jan Amos Komenský je autorem, který komplexností svého myšlení má stále co říci. Dnes možná snad ještě naléhavěji, než by se na první pohled mohlo zdát. V čem tkví aktuálnost Komenského myšlení, která by mohla být přínosná i v dnešní, pluralisticky roztržité společnosti? Společnosti, která jen stěží nachází nějaké hodnoty, která je tak roztržité, že jen sotva je s to nacházet společnou řeč a která nemá na nic čas, jak je uspěchaná. Vždyť tyto tři prvky (absence hodnot, vespolečnosti a času) jsou patrné i v době Komenského. Koneckonců to jsou také důvody pro tvorbu jeho pansofického projektu, které rezonuje v jeho díle – zejména pak v tom pozdním.

Tato práce je pokusem o pojednání chápání problematiky času u Komenského. Nicméně je jasné, že bude, chtě nechtě, třeba se okrajově dotknout i dalších témat, respektive pojednat zkoumanou problematiku právě z perspektivy těchto témat. Protože byl filosof, je patrná snaha o nápravu lidí. Protože Komenský byl didaktik, tak se snažil nalézt cestu, kterou je toho možné dosáhnout a tu předat. A protože byl v prvé řadě teolog, je patrná jeho snaha o správné vedení života k Bohu.² Všechny tyto tři stěžejní aspekty jeho myšlení se také odrážejí v jeho chápání času.

---

¹ Text byl vypracován v rámci projektu *Vzdělanost v dějinách a současnosti* (SVV 260-723) řešeném na Pedagogické fakultě UK.

² V textu je slovo „Bůh“ užíváno výlučně s velkým počátečním písmenem. Je tomu v souladu s územ Komenského a edic jeho děl. Zároveň jde o úzus, který je v souladu s Komenského konfesi; tedy „Bůh“ je Bohem křesťanským, který je tak odlišen od ostatních bohů (ať již monoteistických, či polyteistických náboženství). Nicméně slovo „Bůh“ se v textu vyskytuje výlučně jako označení Boha podle Komenského křesťanské konfese. (M. Z.)

Na začátku je nutno předeslat, že Komenský se ve svých dílech snaží o jakousi syntezu pohledů ze stran platonismu a mysticismu a na druhé straně aristotelismu, a to vše z pohledu teologa, pro nějž je nejdůležitější návrat k Bohu. Tato trojice prvků je jednoznačně v díle Komenského patrná, a nakonec tak nějak organicky směřuje ke konceptu pansofie. Je tedy patrné, že je v jeho díle možné vysledovat vícero chápání a rozumění času.

Ve svém díle *Theatrum Universitatis Rerum* (jehož vznik je datován lety 1614–1621),³ které bylo původně plánováno jako encyklopedie a které zůstalo nedokončeno, pojednává Komenský čas z hlediska stvoření (tedy času i veškerenstva). *Theatrum* si kladlo za cíl představit člověku veškerenstvo. Důvodem snahy o sepsání toho díla byla Komenskému v prvé řadě to, že účast na poznání je účastí na skutečnosti vůbec, tedy stvořeném světě. Celkově je tedy možné chápat *Theatrum* jako formu interpretace zprávy o stvoření, která má svůj rámec ve vy-světlení světa.

Moudrost z hlediska obeznámenosti s tím, jak se to ve světě a se světem má, je tak klíčem k němu. Tímto chápáním moudrosti jako klíče ke světu je naznačeno, že ačkoliv člověk musí poznávat mnohé věci po dobu svého pobytu na zemi, tak moudrost není jen prostá množina vědomostí, ale naopak skrze poznávání věcí je možné nabývat moudrosti, kterou není možné kvantifikovat pouhým výčtem znalostí. Neboť moudrost je potěšujícím kontaktem lidského rozumu s Boží rozumností, která je rozestřena ve veškerenstvu, *ergo* snaha chápání světa je jakousi snahou kontaktu s Bohem prostřednictvím Jeho stvoření. Osvícená mysl totiž má v sobě vnuďu tajné libosti z rozkoše v umění a moudrosti, kterou si v sobě nese a kdekoliv se k ní může pobožně upínat.⁴ Jinak řečeno prostřednictvím moudrosti se člověku svět otevírá ve svých možnostech, které jsou způsobem a cestou kontaktu a komunikace s Bohem.

Stvoření vysvětluje Komenský jakožto teolog. Sahá po vysvětlení, které je mu nejbližší, z perspektivy výkladu biblické zprávy o stvoření. Z této perspektivy je všechno stvořené Bohem. Bůh stvořil veškerenstvo jako dobré a časné. To značí, čas je taky stvořený Bohem a stojí tak jako jakési *opositum* věčnosti, která je vyhrazena Bohu, který stvořil svět vyřčením slov, které měly charakter Boží vůle, jíž sám v sobě řekl: „Buď!“ a bylo.⁵ Tento charakter Božího slova, jak je popsán ve starozákonní zprávě o stvoření v knize Genesis, kapitola 1, jde v ruku v ruce s chápáním zprávy o stvoření, jak je podaná v novozákonní verzi evangelia podle Jana 1,⁶ která Komenskému slouží jako výkladový klíč zprávy z Genese.

Tedy slovo „Bůh“, které je to první, co jest a skrze něž je posléze vše stvořeno, ale zároveň také znamená, že je ve všech věcech nějak přítomno. Což je patrné z toho, že každé stvoření je dobré, jednak proto, že to Bůh sám stvrzuje ve zprávě o stvoření a pak zejména proto, že určením každého stvoření je jeho smysluplnost a naplňováním úkolu určení (smysluplnosti) každého stvoření dochází k uskutečňování dobra (od Boha), které je v každém

³ ŠKARKA, Antonín, HÁDEK, Karel. Informace o díle [Theatrum Universitatis Rerum]. In KOMENSKÝ, Jan Amos. *Dílo Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1969 (dále jen: *DJAK I.*; citace jsou verbatim včetně pravopisných odchylek), s. 167; PATOČKA, Jan. Komenský – Kusánský – Descartes [Nedokončená monografie z pozůstalosti]. In TÝŽ. *Komeniologické studie III*. Praha: OIKOYMENH, 2003 (dále jsou veškeré odkazy na Patočkovy *Komeniologické studie* označovány zkratkou [KS] s příslušným číslem dílu: např. *Komeniologické studie III* jsou: *KS III*), s. 273.

⁴ Viz *DJAK I.*, s. 104.

⁵ *Ibid.*, s. 135.

⁶ *Ibid.*, s. 136; *J 1, 1*: „in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum“ (*Vulgata*).

stvoření. Slovo, kterým veškerá tvůrčí práce začala a jehož charakter volního projevu, nikoli foneticky artikulovaného slova, což, jak Komenský podotýká, je z důvodu absence nosného média zvuku (protože ještě nebyl), je vlastně tím, co veškeré stvoření poutá dohromady a zároveň rozděluje. Protože od sebe Bůh, který je všemohoucí, oddělil nic od něčeho.⁷ Jinak řečeno umožnil jsoucímu být jsoucí, tedy je ontologicky odlišil, a i proto v sobě nesou jeho znak – slovo.

Tímto nehlasným vyslovením svého přání Bůh rozetnul věčnost a začal s prací na stvoření. Tento počátek stvoření, dává zároveň i počátek času, který byl tímto stvořen.⁸ A od tohoto momentu také začíná počítání času stvoření, před kterým byl Bůh sám u sebe ve své podstatě. Tím, že byl svět stvořen a byl mu dán čas, je samozřejmě patrné, že svět není věčný. Protože aby byl svět věčný, musel by být totožný s Bohem. Věčnost světa ale jaksi odporuje chápání stvoření, které samým stvořitelským výkonem slova, klade referenční bod časového počtu. Odsud je pak možné chápat „proměny rozličné a divné, jímž poddány jsou všechny věci ve světě“,⁹ které jsou Komenskému důkazem časnosti světa.

Svět má tedy dynamický charakter a tato dynamicita je všude patrná. Dynamicitu pak dosvědčuje i sám proces stvoření, vždyť Bůh mohl svět stvořit najednou, ale místo toho volí cestu postupného tvoření veškerého světa a jeho součástí. Kdyby tomu tak nebylo, tak by svět byl věčný, tedy totožný s Bohem, tedy by bylo najednou minulé, přítomné a budoucí, stojící a trvalé (tedy stojící ve své „trvánlivosti“). Což ovšem neodpovídá „proměnám rozličným a divným“, jimiž jsou podány všechny věci ve světě.

Pro ilustraci rozdílu mezi věčností a časem Komenský používá analogii s hodinami, která může působit na první pohled poněkud nešťastně, na což vlastně i sám poukazuje. Poukazuje v ní na rozetnutí ticha hodiny úderem označujícím začátek hodiny následující, který spouští mechanismus vrcholící v dalším úderu za hodinu. Ale vezme-li se v potaz eschatologický zřetel, který je v díle Komenského patrný, pak je onu analogii možné chápat jako způsob výkladu nejen rozdílu mezi věčností a časem, ale i mezi začátkem a naplněním stvoření. Je tedy možné tuto analogii chápat také jako chiliastickou narážku na konec časného světa a příchod očekávaného království Kristova.¹⁰

Tento motiv, který je možné zahlédnout za touto analogií, je pak zintenzivňujícím prvkem Komenského snah o všeobecnou nápravu, neboť ono naplnění času je již jistě blízko. A stejně tak jako Bůh stvořil svět podle své vůle a uvolnil ho do pohybu, a to v pravý čas, tak stejně tak Bůh, podle své vůle, v pravý čas stvoření zase zastaví – odejme mu uvolněnost v pohybu, kterou jej obdaroval – a uvede jej zpět do věčnosti.¹¹

⁷ Viz *DJAK I.*, 127.

⁸ *Ibid.*, s. 132.

⁹ *Ibid.*, s. 128.

¹⁰ Kristův příchod má podle líčení Nového zákona také přijít očekávaně, ale náhle: „Přijdou dnové, že budete žádati viděti jeden den Syna člověka [...] Nebo jakožto blesk blýskající se z jedné krajiny, kteráž pod nebem jest, až do druhé, kteráž též pod nebem jest, svítí, tak bude i Syn člověka ve dni svém.“ (*L 17, 22 a 24; Bible Kralická 1613, in Bible Works 8*)

¹¹ *DJAK I.*, s. 132 a 160nn; PALOUŠ, Radim. *Komenského Boží svět*. Praha: SPN, 1992, s. 88n.

Pominutí stvoření – tedy ustání dynamičnosti stvoření ve smyslu, jak ji lidé zakoušejí – chápe Komenský podle líčení ze *Zj 20, 11–22, 5*, které je nevyhnutelné, neboť je Bohem garantováno a deklarováno, a dokonce i lidská zkušenost se světem to potvrzuje (k tomu srov. *DJAK I.* 160n).

Ale vzhledem k tomu, že je svět proměnlivý, tak není věčný, nýbrž je časný. A čas je Komenskému „dlouhost a trvanlivost věcí taková, kteráž má ustavičné postupování a podávání se od minulého k budoucímu, aneb od předešlého k příštím: čehož se nevyhnutelně přídrží začátek, prostředek a dokonání“.¹² Tento řád Bůh udržuje od té doby, co jej stvořil a bude udržovat až do Hodiny, kdy ony hodiny Stvořitel zastaví. Čas se tak člověku dává jako jakýsi urgující jev, který ho provází životem – odpočítává se do jeho smrti, jak Komenský zmiňuje. Provází ho ve formě změny ustavičného postupování fázemi lidského života od narození až po smrt, která dokonává vezdejší byt. To značí, že nejen člověk, ale i veškerý byt – tedy vše, co ve světě jest – je ve světě dočasně, je časné.

„Kromě pak světa v věčnosti nic toho není. Svět nemohl učiněn býti leč se začátkem času: a čas take býti nemohl leč s světem. A tak se to jedno s druhým drží, že velmi bláznivá otázka, proč svět prvé neb posleze stvořen není, poněvadž věčnosti v věčnosti není nic prvé a posleze, než všecko spolu.“¹³ Komenský zde vlastně shrnuje odpovědi na „tři tajné otázky“: 1. „Kde byl Bůh před světem?“, 2. „Co před tím dělal?“ a 3. „Proč nestvořil svět dříve?“. Což jsou obdoby otázky z Augustinova *Vyznání*, kap. XI., hlava X. a hlava XII: „Co vlastně dělal Bůh, než stvořil nebe a zemi?“ a Komenský odpovídá v Augustinově ražení,¹⁴ že před časem nebylo času, takže nebylo ani ono „než“, neboť „byl“ u věčnosti. Stejná odpověď platí i pro otázku „kde?“ – u věčnosti, sám u sebe, protože otázka „kde?“ je irelevantní v případě neexistence místa, po němž je možné se ptát. A opět stejně je možné odpovědět i na otázku „proč nestvořil svět dříve?“. Nebylo-li „než“, tak ani „dříve“ ani „později“ nemohlo být. Samo stvoření světa, který je vázaný časem a čas, který je vázaný světem, poukazuje pak dále ještě na to, že ono stvoření má jiný charakter než věčnost a Bůh.

Zároveň Komenský vzpomíná, jak problém otázky času řeší Augustin. Augustin času vlastně propůjčuje charakter jakéhosi tajemství. Neboť onen výrok o znalosti toho, co čas jest za předpokladu, že se nikdo neptá¹⁵, je vlastně zahalením času do tajemství. Tajemství, které má charakter nevýslovnosti, poněvadž není možné jednoduše artikulovat, co čas jest. Toto tajemství se pak člověku dává (ukazuje) tím, že čas je odlišný od věčnosti – tedy opět je zde odlišnost věčnosti a časnosti. Tomu Komenský vlastně přitakává tím, že říká: „A tak nic tu k spokojení myslí nenajdeš, čas k věčnosti rovnati chtěje a jedno druhým měřiti. Čas jest časem, věčnost jest věčností. Než v nás' ubohých nedostatek jest, že co čas jest a co věčnost, nerozumíme.“¹⁶ Tím, že je v lidech nedostatek či, lépe řečeno, neschopnost k tomu, abychom mohli artikulovat, co čas jest (je vlastně snazší říci, co čas není, ale tím je možné jen stěží dopracovat se odpovědi na onu otázku), je pro člověka lepší vydat se cestou, která není tak docela přímá. Cestou způsobu, jak se člověku čas dává.

V tázání se po tom, co čas jest, či v chápání toho, co čas není a jakým způsobem se čas člověku dává, se vychází z onoho výše zmíněného rozdílu mezi časem a věčností, či v tomto kontextu přesněji mezi Boží věčností a stvořenou časností. Jde zde o to, co se později ve filosofii nazývá ontologická diference, tedy diference bytí a jsoucího. Tuto diferenci Komenský reflektuje (ač ji samozřejmě takto nepojmenovává) – podle křesťanské, ale nejen křesťanské tradice. Jde o onen zlom, kdy se z ničeho (což je možné chápat retrospektivně,

¹² *DJAK I.*, s. 131.

¹³ *Ibid.*, s. 132.

¹⁴ Srov. *DJAK I.*, s. 132; AUGUSTINUS, Aurelius. *Vyznání*. Praha: Kalich, 1990, s. 388nn.

¹⁵ Srov. AUGUSTINUS, Aurelius. *Vyznání*, s. 391.

¹⁶ *DJAK I.*, s. 132.

jako potencialitu něčeho) stalo něco, které je zcela diametrálně odlišné ve svém ontologickém statusu – jakožto využitá možnost. Tato možnost je pak tou možností, která umožňuje vše, co jest. Každému jsoucimu, které jest v rámci tohoto všeho, pak Bůh ustavuje místo, podle něž je to, či ono chápáno jako dobré či zlé. Ovšem k realizaci těchto účelů, smyslů, je potřeba času.¹⁷

Takže, aby každé jednotlivé jsoucno bylo možné považovat za dobré, je třeba, *aby* naplňovalo svůj smysl, daný od Boha, v rámci světa, který bytostně svázán s časem. Tím tak konal to, co je podle Boží vůle a správně. Což vede k realizaci světa tak, jak byl stvořen – tedy jakožto krásný (κόσμος) a čistý (*mundus*). K této realizaci dochází v časovém horizontu, protože Bůh z věčnosti stvořil časný svět dokonalý a úkolem člověka je roz-krývat, co je v něm oněmi Božími reminiscencemi dokonalosti, které člověk nezná okamžitě bezprostředně všechny. Tyto odrazy, obrazy, roz-poznávání a uchovávat je cestou člověka zpět k Bohu.

To je totiž způsob, kterým Bůh člověka poučuje, svými stopami (*vestigia*)¹⁸ ve světě a svět se tak stává školou člověku, jak nacházet nejlepší cestu zpět k Bohu. Problém, který nastává s pádem člověka, kterým porušil dokonalý řád od Boha, jeho vyhnáním z ráje a zapuzením, je tak zlomem, který „odděluje“ člověka od Boha. A Komenského řešením k tomu návratu „domů“ je právě ono následování Božích stop ve stvoření, které je samozřejmě umocňováno chiliastickým očekáváním. Očekáváním toho správného času (καιρός),¹⁹ kdy se čas naplní.²⁰

Jsou zde patrné dva prvky. Za prvé jde o chápání světa, s nímž je čas nerozlučně spjat, v pojetí novoplatónském (interpretovaném z křesťanské perspektivy) a augustinovském, kdy se mnohost oddělila od Jednoty, která je jejím zdrojem a tato mnohost se snaží o návrat zpět k jednotě skrze zkušenost světa. Tedy u Komenského je to Boží stvořitelství, jehož prostřednictvím Bůh rozsévá odrazy ve formě smyslu každého stvoření, jakožto tendence k seberealizaci podle svého určeného smyslu – dobru. Roz-poznávání a následování těchto

¹⁷ Viz *DJAK I*. Kap. V., s. 133n.

¹⁸ Komenský přejímá pojetí Božích stop, které jsou vtištěny do stvoření (včetně člověka), od Augustina (srov. pozn. č. 127, KOMENSKÝ, Jan Amos. *Prima philosophia*. In TÝŽ. *Spisy o první filosofii*. Praha: OIKOYMENH, 2017).

¹⁹ Καιρός a χρόνος jsou dva aspekty času, podle nichž se tradičně vypovídá jeho charakter. Zda jde o čas, který je uspořádaně měřitelný – χρόνος – a jako takový vypovídá, je „chrono-logický“, tedy vypovídá onu sukcesivní uspořádanost a jeho charakter je kvantitativní a do značné míry abstraktní či teoretický. Dále je zde varianta „chronický“, která poukazuje výskyt napříč časem, tedy v časové extenzi mající měřitelný charakter svého trvání. Či zda se jedná o čas, u něž uspořádaná měřitelnost nehraje roli – καιρός – neboť takový aspekt času klade důraz na charakter kvalitativní a je konkrétní a unikátní; to znamená, že je pro něj důležitost správnosti načasování či významu podstatnější.

Problém zde nastává s deriváty adjektiv pro češtinu. Deriváty jsou možné dva (podle úzu pro slovo χρόνος, který se vyskytuje jak v češtině, tak např. v angličtině), za prvé „kairologický“ by v tomto případě pojednával spíše o reflexi momentu „Kairos“, k čemuž vede i ono „-logický“ referující tak nějak zpětně k již rozpoznávanému (pojmenovanému) momentu, o němž může být řeč – tedy už jaksi minulému. A za druhé tu pak je možnost slova „kairotický“ či „kairický“, které je vyhrazeno pro onen rozhodný moment, který je aktuálním činem v aktuálním kontextu a který tak není reflexí, ale je počátkem pro kairologickou reflexi, která pak vyhodnocuje onen moment jakožto rozhodný a stává se referenčním (obdobně se vyskytuje v angličtině v referenci pro „zlomový okamžik“). V případě této práce jde o chápání zejména „kairologické“, neboť jde o reflexe rozhodných kairotických momentů spíše než o referenci k aktuálnímu rozhodnému momentu. (M. Z.)

²⁰ Viz *DJAK I*. Kapitoly: XI., s. 143nn; XII., s. 146nn a XIII., s. 148nn; PALOŮŠ, Radim. *Komenského Boží svět*, s. 50nn a 88; PATOČKA, Jan. Komenského názory a pansofické literární plány od spisů útěšných ke Všeobecné poradě, in *KS II*, s. 223n; PATOČKA, Jan. Mezihra na prahu moderní vědy, in *KS II*, s. 138.

stop Božích vede k jejich kon-templaci (ke sdílení vymezených posvátných prostor), soupatřičnosti (podle patřičnosti v harmonii veškerenstva)²¹ a návratu zpět k Bohu (*re-ligio*). K tomu však vede dlouhá cesta lidského jednání, která je orientovaná směrem k Bohu, není to jednorázový akt, ale proces.

Toto je motiv, který pak Komenský ještě rozvíjí v dalších spisech, kdy se mu do centra pozornosti dostává člověk a jeho budoucnost, tedy směr nápravy vedoucí k harmonii. To je ovšem záležitost vyžadující výdrž, a „[t]ak se z jednorázového aktu *obrácení* stane durativní činnost *obracení* [protože je zde nestálost světa, proti níž je třeba ustavičně reagovat], vyplňující důležitou část života a dávající smysl celé praxi a práci ve světě [...] Tendenci být sám pro sebe a jinudost překoná člověk dlouhou cestou výchovy, tj. výuky a disciplíny, která jej ustavičně staví do světového celku.“²² Čas tak není pouhým chronologickým sledem okamžiků, ale je něco víc, „je dramatem ducha, čímsi neoddělitelně spoutaným se ‚subjektivním‘ prožíváním smyslu, totiž je směřováním v určitém smyslu-směru.“²³ To je totiž onen způsob, jakým se čas člověku dává.

Orientace tohoto procesu je podle úkolu, který byl člověku, jakožto obrazu Božímu explicitně vysloven, úkolem péče o stvoření. Tedy směřovat lidskou péčí k naplnění Bohem daným smyslem každého stvoření, čímž dochází k přispívání k harmonii veškerenstva. Naléhavost tohoto úkolu je zintenzivňována eschatologickým očekáváním poslední Hodiny, která má přijít ve správný čas. Tento novoplatónsky pojatý čas dramatu ducha jde samozřejmě ruku v ruce s časem chápaným, pochopeným podle bible (viz např. *Kaz 3, 1–15*). Protože i biblické pojetí intenzivně pracuje s kairologickým časem, kdy všechno má svůj pravý čas, kdy dochází k naplnění. Ale právě onen aspekt času naplnění pak ještě rozšiřuje kairologické pojetí tím, že naplněním dochází k realizaci účelu té které věci. Takže naplněním dochází k dokonání účelu, který je dán Bohem, čímž se uskutečňuje dobro ve světě – či svět se stává lepším, tenduje k harmonii.

A za druhé se zde ukazuje i náznak chápání světa z aristotelské perspektivy, která je zde zatím zmíněna jen okrajově.²⁴ Nicméně se v pojetí *Thetra* vyskytuje. Aristotelské pojetí je patrně právě v Komenského vymezení, co čas je,²⁵ že má charakter „přecházení terminů od jednoho k druhému“ a „[č]as nazývá se dlouhost a trvánlivost věcí taková, kteráž má ustavičné postupování a podávání se od minulého k budoucímu, aneb od předešlého k příštímu.“²⁶ Toto vymezení, které je patrně čistě fyzikální (či spíše metafyzické) obdobné tomu, které podává Aristotelés ve své *Fyzice*,²⁷ kde také jde o postup dřívější k pozdějšímu,

²¹ „Fundamentum rerum omnium harmonia est, to je Komenského hluboké přesvědčení.“ PALOUŠ, Radim. *Komenského Boží svět*, s. 38.

²² PATOČKA, Jan. Komenského názory a pansofické literární plány od spisů útěšných ke Všeobecné poradě, in *KS II*, s. 227.

²³ PALOUŠ, Radim. *Komenského Boží svět*, s. 35; PATOČKA, Jan. Mezihra na prahu moderní vědy, in *KS II*, s. 143.

²⁴ K tomuto pojetí se Komenský vrací ve výkladech v metafyzických spisech. Toto pojetí je pojednáno posléze. (M. Z.)

²⁵ „Co jest čas?“ je svou formulací vlastně metafyzickou a analytickou otázkou, tážající se po charakteru nějakého jsoucna jakožto jsoucího. V *Theatru* nastínění metafyzické explikace času následuje po rozlišení ontologickém – tedy stvoření času z nejsoucnosti do jsoucnosti. Srov. *DJAK I*, s. 131.

²⁶ *DJAK I*, s. 131.

²⁷ Srov. ARISTOTELEŠ. *Fyzika*, 219b (Praha: Rezek, 1996, s. 122nn).

které je měřeno podle bodu „nyní“ – tedy sukcesivní postupování chronologické (χρόνος) řady.

U Komenského je nahrazeno slovo „nyní“ slovem „terminus“, které ovšem stojí ve stejném významu. Neboť *terminus* stejně jako *nyní* ohraničuje, vy-mez-uje, interval (*intervalum*), který má trvání, nějakou spočetnou šíři, „dlouhost“ či „trvanlivost“. A čas toho či toho pak je tím, co je mezi (*inter*) těmito dvěma mezemi (*valum*). Pro svět jsou mezemi počátek stvoření – první úder hodiny roztínající věčnost v Komenského analogii s orlojem –, kdy Bůh řekl: „Bud’!“ a bylo, a konec stvoření, čímž se uzavře časnost světa a vejde zpět na věčnost – druhý úder orloje. To, co je mezitím, je čas, který je počítán rytmy nebeskými a změnami. Obdobně je tomu i u člověka: narození–život–smrt. Ale takovýto čas, není nic jiného než mírou. Mírou toho, jak kráčí kola světa, kterak je Bůh připravil. Tento chronologický čas nemá za úkol nic jiného než organizování pomocí terminů, které jsou stabilními body v ustavičném postupování. Plněním tohoto úkolu vlastně může přispívat k harmonii světa, ale jen ve smyslu vnějšího počtu chápaném jako metrum, jen jako nástroj. Nikoliv jako živoucí čas – ono drama světa, který je tím, oč jde.

Většího rozpracování se otázce po čase dostalo v metafyzických spisech (*Janua rerum restrata 1643*, *Janua rerum restrata 1681*, *Mundus archetypus*, *Prima philosophia*, *Scenographiae pansophicae pars II*).²⁸ Metafyzika má důležité a nezanedbatelné místo, protože metafyzika je u Komenského branou pansofii.²⁹ Tím, že je metafyzika vstupní branou pansofii, je přechodem mezi fyzikou a „hyperfyzikou“, čímž se dělí provenience, odkud člověk získává své poznání (vzdělávání ze sebe samých, z věcí, od Boha). Toto dělení je záležitost rozdělení sfér světa, který chápe Komenský jako školu, a jako takový člověka vychovává, je mu příkladem. Člověk má apriorně vrozeně, jakožto *imago Dei*, možnost rozpoznání pravdy a lži a z této apriority je možné, aby rozpoznával metafyzické pravdy o tom, jak by věci měly být a jak je ve fyzikálním světě nějak vnímá.

Pansofická metafyzika se tak stává klíčem rozpoznání omylů a otevírá vstup k vyrovnávání se s jakoukoliv otázkou o kterékoliv věci. Metafyzika tak slouží Komenskému jako plán jsoucna vůbec. Nejdůležitějším aspektem Komenského metafyziky však je, že musí být přístupná úplně každému. To znamená, že ani malé dítě by nemělo mít problém jí porozumět, koneckonců se jedná o rozpoznávání věcí a idejí podle toho, jak jsou člověku vrozeny. Protože mysl následuje sestup těchto idejí do časného a hmotného světa a následně prostřednictvím práce člověka (vrcholu stvoření a správci světa) má docházet k návratu k nejvyššímu. Je tedy potřeba, aby metafyzika byla ještě také praktická, neboť musí sloužit tomuto eticko-náboženskému účelu.³⁰

Metafyzika, která má vypovídat o jsoucnu jakožto jsoucím, se potřebuje ptát po tom, jak jsoucno jest. Takže Bůh stvořil svět, vytáhl jej z nejsoucnosti do jsoucnosti, jakožto dobrý, svět je nám jedním a tím, že jest, je pravdivý. Tím je dána první trojice (transcendentálií), která je společná každému jsoucnu (*Ens*): *Jedno (Unum)*; *Pravdivé (Verum)*; *Dobré (Bonum)*.

²⁸ In KOMENSKÝ, Jan Amos. *Spisy o první filosofii*, (dále jen *Spisy*).

²⁹ „Pansophiae portam appellamus, quam alii philosophiam primam et metaphysicam.“ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Scenographiae pansophicae pars II*, in *Spisy*, s. 104.

³⁰ SCHIFFEROVÁ, Věra, BALÍK, Vojtěch. Trinitární pansofická metafyzika Jana Amose Komenského, in *Spisy*, s. 16n, 25, 28n; PATOČKA, Jan. Komenský a hlavní filosofické myšlenky 17. století, in *KS I*, s. 145n; PATOČKA, Jan. Komenský – Kusánský – Descartes, in *KS III*, s. 233.

Jedno, pravdivé a dobré jsoucno je pak vybaveno devíti akcidenty. Protože, jest jsoucno tedy někde (*locus*), někdy (*tempus*), v nějakém množství (*quantitas*), takové či takové (*qualitas*), činící (*actus*), trpící (*passio*), uspořádané (*ordo*), užitečné (*usus*), příjemné (*amor*). Na tomto základě je možné vypovídat o jsoucnu. Jsoucna se od sebe liší co do míry té které kategorie. Takovýto charakter dělení je podle Patočky původní Komenského. Ačkoliv Komenský přejímá devatero akcidentů podle aristotelských kategorií, ale aristotelské kategorie Komenský modifikuje. A triadické odvozování akcidentů z transcendentálií je Komenského invencí.³¹

Jakým způsobem je tedy možné zodpovědět onu metafyzickou otázku „co jest čas?“ z hlediska Komenského metafyziky. V první řadě je patrné, už ze samého charakteru otázky, že jde o čas, který je popisován jako čas aristotelský. Komenský se o čase v kontextu svého metafyzického schématu vyjadřuje tak, že „[č]as je trvání jsoucna z hlediska dříve a později“.³² Což je chápání času, jak jej popisuje Aristotelés ve své *Fyzice*. Čas je tedy akcidentální kategorií, jejíž pomocí je možné vypovídat o jsoucnu – je jeho vlastností. Neboť jsoucno je podle času nějakým způsobem rozpoznáváno. Toto poukazuje k určitému typu organizování či pořádání právě podle dříve, později a současně. Pořádání jsoucna, ve smyslu formování se se v Komenského metafyzikách děje prostřednictvím světla (*lux*), které uspořádává látku (*materia*, ὕλη) podle řízení ducha (*spiritus*) a tvoří tak subsistující substanci, v níž teprve existují akcidenty. Ty pak jsou pozitivní (*positivum*), nebo privativní (*privativum*, *defectus*). Je tedy úkol akcidentů nějak (podle uspořádání jsoucna) vy-světlo-vat, co to které jsoucno jest.³³

Komenský klade několik pravidel, které se vztahují k tomu, jak chápat čas jsoucna. Každé jsoucno je nějak v čase (bylo, jest, bude) jinak by nebylo jsoucnem, ale ničím. A tedy má nějaké trvání, jinak by také bylo ničím. V tomto bodě se ukazuje, že v svém pojetí Komenský naráží na obdobný problém jako Aristotelés.³⁴ Jde o problém chápání charakteru „nyní“ (to vñv), který je chápán jako tentýž a zároveň pokaždé jiný podle toho, zda slučuje či rozděluje. Tak či tak je hranicí (πέρας) času, podle níž se počítá dřívější a pozdější. Komenský zde vlastně pro totéž užívá jen poněkud jinou rétoriku.

To, že se nic neděje v okamžiku (obdoba Aristotelova „nyní“; ačkoli etymologie slova *momentum* odkazuje na pohyb, a tedy i trvání, ač sebemenší, tak se tím vlastně poukazuje na bod počátku onoho pohybu, který je také mezí, impulsem uvádějícím do pohybu) je vyjádřením toho, že má vlastně charakter hranice či bodu, podle kterého je možné časové počítání, ale sám nemá časový rozměr (*duratio*). Totiž je jen hranicí, která slouží k rozpoznání posloupnosti jsoucna napříč časem (podle dřívějšího a pozdějšího) anebo simultaneity (dvě odlišná jsoucna zachycená v tentýž okamžik). V tomto „okamžiku“ se tak nějak protínají časové a místní akcidenty – „cokoliv jest, je v jednom čase pouze na jednom místě.“³⁵

³¹ KOMENSKÝ, Jan Amos. Prima philosophia, in *Spisy*, s. 39nn; PATOČKA, Jan. Komenský – Kusánský – Descartes, in *KS III*, s. 238n.; PATOČKA, Jan. Mezihra na prahu moderní vědy: Cusanus a Komenský, in *KS II*, s. 140n.

³² KOMENSKÝ, Jan Amos. Prima philosophia, in *Spisy*, s. 43.

³³ *Ibid.*, s. 55nn; KOMENSKÝ, Jan Amos. Janua rerum restrata (1643), in *Spisy*, s. 183.

³⁴ Srov. ARISTOTELÉS. *Fyzika*, 222a.

³⁵ Srov. KOMENSKÝ, Jan Amos. Prima philosophia, in *Spisy*, s. 73.

Čas jsoucna je nezměnitelný, tedy ne-z-vratný, minulé nelze změnit a budoucí uspíšit. Dále pak to, co je trvalejší, je lepší (Bůh jakožto věčný je nejlepší). Ale co se týče trvání, tak, v souladu s tím, co bylo řečeno výše, je vlastně možné říci, že to, co trvá déle, má více možností či větší šanci přispět svým trváním k dobrotě stvoření. V případě člověka pak toto pravidlo může být chápáno tak, že čím delší má trvání (život), tím déle může spravovat stvoření a pomáhat jsoucnům s naplňování jejich smyslů, tedy vlastně k harmonizaci světa. A s tím pak souvisí i poslední pravidlo, tedy že záchova (trvání) je nejlepší ve svých vlastních principech (ryba–voda).³⁶ Takže to, co trvá, má význam, aby trvalo. Neboť „k vytvoření, jako i k zachování stvořeného se jen málo hodila ona hluboká a nehnutelná věčnost Stvořitele: proto stvořil spolu se světem pro postupnost vnějšího trvání, kterému říkáme *čas*“.³⁷

Trvání je tedy dobré, protože je stvořené Bohem skrze čas. Trvání Komenský dělí (klasicky podle scholastického vzoru) podle charakteru na věčnost (*aeternitas*), věk (*aevum*) a čas (*tempus*). Věčnost má charakter „bezčasí“, poněvadž nemá začátek, střed ani konec, tedy nemá trvání dynamické, ale stálé – takže z pohledu časného jsoucna – nemá minulost ani budoucnost, ale vše je přítomné. Věk je trvání, které má začátek, ale ne konec – věk je věčný *a parte post*. A čas pak má oba konce – je to interval trvání, který je konečný. Toto dělení trvání či času ve volnějším chápání zároveň poukazuje i na jistou stratifikaci veškerenstva.

Stratifikace veškerenstva je tedy odrazem míry dokonalosti podle způsobu trvání, jaké je tomu či onomu stvoření dopřáno. To, co je věčné je dokonalé, nemá se kam vyvíjet, tedy nemá nedokonalosti, kterých by se muselo zbavovat či je dokonávat. Jest Jedno. Jedno dokonalé, které Komenský popisuje jako nekonečné, které je všudypřítomné, neboť „je mimo i uvnitř všech místních mezi nekonečné“. Toto dokonalé a nekonečné jsoucno, které je Jedno, také je jedním a jediným, které je schopno působit i na ne-joucno, to nemá čas a ani *není* v čase, neboť nemá trvání. Pro tuto schopnost je všeobecným důkazem existence stvořeného světa. Svět jím byl stvořen z prázdného věčného – jakožto možnosti – byl o-světlen Božím světlem slova, které dalo vyvstat něčemu z niče.³⁸

Takže odpověď na onu metafyzickou otázku, nemůže být čistě metafyzická, nýbrž spíše tak nějak celostní (potřebuje i ontologickou rovinu) – tedy jaksi temporální realizace (*verum*) esence (*unum*) pro naplnění svého účelu (*bonum*). Důvodem tomu je, že když je čas pochopen jako trvání, které je stvořené Jednou dokonalou, nekonečnou entitou, pak je potřeba ono trvání přivázat ke každému stvořenému jsoucnu, které je konečné. Co to znamená? Trvání bylo stvořením jsoucnu dáno – darem – to je možné nahlížet z dvojí perspektivy. Jednak je nanejvýš nepravděpodobné, že by Bůh stvoření dal čas, tedy trvání, bez nějakého účelu. A jednak, i když je možné přemýšlet o čase jako o jsoucnu, či akcidentu jsoucna, tak to ještě neznamená, že se tím pojem času vyčerpává.

To, oč zde běží, je onen fakt, že Komenský chápe svět jako celek. To znamená, že je sice možné říct, co ta či ona partikulární věc je, ale je potřeba takovéto tvrzení chápat pouze jako způsob cesty k chápání celku. A tento celek nás pak vyučuje oněmi partikularitami.

³⁶ KOMENSKÝ, Jan Amos. Prima philosophia, in *Spisy*, s. 75; srov. KOMENSKÝ, Jan Amos. Janua rerum restrata (1643), in *Spisy*, s. 435.

³⁷ KOMENSKÝ, Jan Amos. Janua rerum restrata (1643), in *Spisy*, s. 189.

³⁸ KOMENSKÝ, Jan Amos. Mundus archetypus, in *Spisy*, s. 603nn (cit. s. 605); KOMENSKÝ, Jan Amos. Janua rerum restrata (1681), in *Spisy*, s. 367nn.

Bude-li se tato cesta následovat, pak je jednou z cest (jakousi pracovní hypotézou), kterou je možné projít metafyzikou jakožto branou k pansofii.

K tomu, aby toto ale bylo možné, je potřeba se snažit mít pokud možno co nejdéle trvání. To znamená, že, k tomu, aby mohlo postihnout svůj účel, který je mu dán od Boha, jsoucno potřebuje vytrvat. Takže v časovém rámci svého trvání si jsoucno má hledět toho, aby trvalo, aby samo sebe poznalo (to je úkol velmi obtížný zejména pro člověka) – tedy aby poznalo svou esenci – a aby se chovala podle své esence užitečně ve světě a přispívala tak k celkové harmonii. Jinak řečeno, aby věc naplňovala svou přirozenost (*natura*), čímž si podrží onu jednotu (*unum*), byla dobrou podle svého určení (*bonum*).

Zde je čas nejen akcidentem vyjadřujícím trvání jsoucna jakožto vlastnost, zde je čas umožňující realizaci smyslu bytí věci obecně. Tato realizace se však může pokazit, neboť věc jakožto stvořená je nedokonalá. V takovém případě je potřeba onu zkázu zastavit a napravit či napravovat. To znamená přivést věc k lásce k sobě samé (esenci) a své plnosti (o kterou musí pečovat doplňováním – „[p]roto do jsoucna vložíme cítění sebe samých, aby měla bolest z vlastního roztržení a vyhýbala se prázdnu.“) a své vznešenosti (aby nepropadla níže, ale pečovat o to, aby se přibližovala více a více dobru).³⁹

Stvoření – včetně času – je odrazem dokonalého Boha, protože jej vytvořil ke svému obrazu. Stvoření by se tak snad dalo opsat analogií mozaiky: tak jako mozaika, která obsahuje množství dílků, které sami o sobě nedávají smysl, tak také stvořený svět obsahuje množství reminiscencí a stop Božích, které na první pohled mohou být bezvýznamné. Avšak, je-li umožněn pohled širší, je patrné, že je zde přítomno i to, co již dílkem není, ale je jeho vazbou, k něčemu dalšímu – jinému dílku, který jakožto sám stojící není ničím. Jejich vzájemnou provázaností se však postupně začíná utvářet obraz. Stejně tak je možné postupovat s třetím, čtvrtým, stým, tisíciým dílkem. To, co je důležité je, že mozaika vypovídá o tom, co znázorňuje svým celkem, a i když některé dílky chybí, je možné rozeznat, co vypovídá. Vytváří jakousi harmonii partikulárně heterogenních součástí a není jen pouhým výčtem částí (dílků), ale je něčím víc.

Obdobně je tomu se stvořeným světem. Ačkoliv stvoření není s to postihnout onu celost dokonale, protože není Bůh – jedině Bůh ve své věčnosti je toho schopen –, to ovšem neznamená, že by nemělo přispívat svou snahou realizace své esence ke skladbě tohoto celku – harmonie. Také se jedná harmonizaci heterogenních členů. A člověk ji může rozkrývat a rozpoznávat a tím tak k ní přispívat, což je jeho výsostný úkol. Tento úkol byl člověku Bohem udělen, když pověřil správou veškerenstva. Tato harmonie má samozřejmě přinést prospěch všem, má být všude, protože je ze všeho. Jinak vyjádřeno jedná se o pansofii, která je vše (*τὸ πᾶν*), ve formě harmonie všeho (*παναρμονία*), protože vládne všude (*παναρχία*), aby byla všeobecným užitekem (*παγκρησία*).⁴⁰

³⁹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Mundus archetypus*, in *Spisy*, s. 693nn (cit. s. 695).

⁴⁰ Srov. PALOÚŠ, Radim. *Komenského Boží svět*, s. 20 („Svět sám však byl a je v pojetí Komenského stvořen a tvořen, aby..., aby se stal viditelným znamením Božího záměru, aby byl vytvořen prostor pro vrcholnou úlohu člověka, aby se rozehrálo úžasné drama o dobrý svět...“); PATOČKA, Jan. *Komenského názory a pansofické literární plány od spisů útěšných ke Všeobecné poradě*, in *KS II*, s. 256 (formulace pansofie v termínech čtyř aristotelských „příčin“).

Chápání času je obecně velmi obtížným tématem, zásadním problémem problematiky času pak zůstává, jakým způsobem se po čase vůbec ptát. Položí-li se otázka „co je [to] čas?“, jde o metafyzickou pozici, která si čas tak nějak zpředměťuje. Toto zpředmětnění času může být do značné míry problém, protože takové tázání naráží na definiční potíže spjaté s určitou terminologií a zároveň se samou možností vyslovení existence jako takové a paradoxy s tímto spojené (na příklad: [ne]existence časového určení „nyní“, „bylo“, „bude“ a tak podobně). Na tyto potíže narazil i Komenský obdobně jako i autoři, z nichž vycházel.

Otázka „co je čas?“ jak patrně si nemůže nárokovat to, že byla schopná postihnout zcela charakter času. Po čase je třeba se ptát ještě jinak. Tedy nejen po jeho přirozenosti, ale zároveň také po jeho původu. Co se původu týče, tak je v tomto případě možné otázku původu poměrně jednoznačně zodpovědět. A pak je tu ještě tázání se zaměřené antropologicky. Otázky toho typu jako: „co je čas pro člověka?“, „jaký pro něj má význam?“ či „jakým způsobem s časem člověk nakládá v rámci chápání své konečnosti?“ a tak podobně.⁴¹ Z výše nastíněného je zjevné, že tento typ tázání, tedy tázání zaměřené na člověka, byl Komenskému nejbližší a jeho význam je patrný v jeho díle.

Je tedy patrné, že chápání času u Komenského (ačkoliv tuto otázku nikterak systematicky či souvisle nepojednával) není nikterak jednoznačnou, či lépe jednoduchou záležitostí a vlastně zažívá jistý vývoj podle vývoje Komenského díla. Avšak vlastně po vzoru jeho triadismu je možné rozdělit jeho chápání pojetí času na tři sféry. První by bylo možné nazvat sférou ontologickou (či možná spíše onto-theologickou vzhledem k roli, již v tomto případě zastává Bůh). Jde o sféru, v níž je čas nazírán, jako čas, který je Bohem stvořen, jakožto umožňující realizaci esencí v rámci (harmonie) světa. Druhou pak je možno chápat jako metafyzickou. Tato sféra je tou, která se snaží postihnout to, co čas jest, nicméně a priori vychází z ontologického předpokladu již nějak existujícího času. Je tedy spíše kategorizací a jako s takovou je s ní možno pracovat, tedy vlastně může posloužit jako metafyzická cestička k pansofii.

A pak je zde třetí sféra chápání, která má jednoznačně prakticko-eticko-náboženský rozměr, pro zjednodušení je možné ji nazvat „politickou“ v nejširším možném chápání toho slova. Tato je vlastně zdaleka nejdůležitější, protože v jejím rámci dochází k naplňování oněch Bohem daných esencí. Také zde dochází k onomu dramatu ducha, který se snaží o zjednání nápravy všech věcí, správcovství světa a snahy o harmonii. Zároveň se v politickém čase protínají všechna tři zmíněná chápání času (καιρός, χρόνος i mezní čas biblického naplnění – ἔσχατος). Ačkoli v čase chápaném z politické perspektivy hraje kairologický čas jaksi prim, protože je časem správného načasování. Tak tato kombinace vytváří jakousi eschatologickou urgenci, která nutí ke konání. Ke konání účastenství ve světě, tedy aktivní práce přispívání k harmonii účelů esencí na světě. Takže je vlastně možné s Patočkou říci, že „smyslem času je gradace dokonalosti ve světě“.⁴²

Gradace se opírá o durativnost času, v jejímž rámci je uskutečňováno obracení se k Bohu, jakožto dárci všeho světa. Toto obracení se děje ve výchově člověka prostřednictvím rozkrýváním Božích stop ve světě, který ho tímto učí. Jen touto cestou se člověk, který padl,

⁴¹ Jisté je možné dodat ještě množství způsobů a perspektiv, jak se dále ptát a pátrat po čase, ale to zde nyní není tak docela důležité. (M. Z.)

⁴² PATOČKA, Jan. Komenského názory a pansofické literární plány od spisů útěšných ke Všeobecné poradě, in *KS II*, s. 259.

může navracet zpět k Bohu. Měl by být tímto směrem obrácen a nasměrován. Měl by to být nejvyšší úběžník jeho činů. Protože tak, jako Bůh stvořil svět a zanechal v něm své odlesky, tak člověku (který je jeho obrazem) byl s duší udělen úkol formování (správy) světa (Božího stvoření), aby tyto odlesky docházely svému účelu.

Toto formování je obdobou Božího (s)tvoření, čímž tak naplňuje člověk svůj odlesk (Boží obraz) v sobě. Tento úkol však není o nic méně důležitý. Vždyť člověk tak svým časným putováním zpět směrem k Bohu je vlastně zbaven Boží přítomnosti. Sice si za to pádem může sám, ale tuto ztrátu se snaží napravit a má se o nápravu snažit. Neboť náprava je směřováním, kráčením určitou cestou, je to způsob jednání, který nemá jednorázový charakter. Jde o formování světa k harmonii. A právě tímto pnutím k harmonii, pnutím k realizaci Božího obrazu (odlesku), který dlí v něm, tím tak směřuje k tomu, co je předlohou tomuto obrazu.

Pojetí jakéhosi návratu „domů“ z nepříjemné a hrubé mnohosti zpět k Bohu či Jednomu, je jistě stále, či možná stále více, aktuální. Tímto Komenský může ukazovat cestu, která může vést ze světa, který je ovládan chronologickým chápáním času. Kdy se na Jedno zapomíná, kdy člověku víc a víc chybí a kdy si za Jedno nachází časné modly. Chronologický rozměr času je jen jeden z aspektů, jak na čas nazírat. Protože chronologičnost ve své metafyzické deskriptivnosti nemá a ani nemůže mít hodnotu. Chronologický čas je kategorií, je jen akcidents, který je přisuzován jsoucnům (jak podle Aristotela, tak i Komenského). Toto se pak nejvíce přehlíží, že totiž chronologický není hodnotný. Může sice mít cenu (ale to je jen výměna míry za míru), což je dnes všude patrné, ale nikdy člověku není schopen říci, zda je ten správný čas pro výkon toho či onoho.

Chronologický čas je čas kvantifikace, vždyť i ona starověká definice toto uvádí, a i sama otázka, kterou se zjišťuje chorologický čas, tedy: „Kolik je hodin?“, je otázka po kvantu. Ale naproti tomu čas kairologický, o nějž patrně také šlo Komenskému více než o ten chronologický pojatý, není možné kvantifikovat. Neboť kairologický čas je časem dramatu orientovaného podle momentů správného rozpoložení a rozpoznání příležitosti. I samo tázání se po tomto momentu – „kdy to mám udělat?“ – je tázání, které se neptá po množství, ale spíše po způsobu. Táže se po způsobu rozpoznání správného času, který je očekáván či o němž se tuší, že má přijít.

Toto pojetí času s sebou však právě již vždy nese onu dramatickou složku toho, že ono načasování výkonu toho či onoho rozhodnutí nemusí být tím pravým. A každé rozhodnutí orientované podle rozpoznání příležitosti pak v sobě nese stopy kontextu, v němž se rozhodlo včetně pohnutek toho, kdo se rozhodl k tomu či onomu výkonu. A důsledky takového rozhodování v sobě nesou etický, či přesněji politický, význam, který má obecný dopad. I proto, jak Komenský upozorňuje, je potřeba směřovat k harmonii, která by měla být úběžníkem každého v každém činění.

Chronologičnost dneška slouží jen k dalšímu štěpení a partikularizaci a v důsledku pak polarizaci. Polarizace pak nemůže končit nikde jinde než v izolaci polarizovaných členů, která se může projevat třeba nenávistí. Polarizace je vlastně nepřítelem harmonie a celku, neboť celkovostní chápání vyžaduje harmonickou provázanost. A tedy to nač se běžně zapomíná, že čas není jenom to, co měří hodiny (χρόνος), ale něčím víc, prostorem pro realizaci světa, jakožto Božího stvoření pro člověka, v němž by všichni lidé měli žít pospolu a v harmonii

společné řeči (λόγος). V tomto prostoru (či čase, nebo časo-prostoru, anebo prostoro-času) by mělo a má docházet k realizaci člověka. Člověk tím, že dostává svému úkolu od Boha – správy – uskutečňuje sebe jakožto ζῶον λόγον ἔχον. Je živočichem majícím λόγος a tedy časným stvořením, které má dáno do vínku slovo (či Slovo), jehož pomocí a prostřednictvím je schopen formování (správy) světa, které by mělo (jej) vést zpět, odkud k člověku přišlo.

SEZNAM LITERATURY

ARISTOTELÉS. *Fyzika*. Praha: Rezek, 1996. ISBN 80-86027-03-1.

AUGUSTINUS, Aurelius. *Vyznání*. Praha: Kalich, 1990. ISBN 80-7017-144-8.

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: (včetně deuterokanonických knih): český ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost, 2007. ISBN 978-80-85810-55-4.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Dílo Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1969.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Spisy o první filosofii*. Praha: OIKOYMENH, 2017. ISBN 978-80-7298-204-2.

NESTLE, Eberhard, NESTLE, Erwin, ALAND, Kurt a ALAND, Barbara. *Novum Testamentum Graece et Latine*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1984. ISBN 978-3438054012.

PALOUŠ, Radim. *Komenského Boží svět*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. ISBN 80-04-25615-5.

PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském I*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-86005-52-6.

PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském II*. Praha: OIKOYMENH, 1998. ISBN 80-86005-75-5.

PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském III*. Praha: OIKOYMENH, 2003. ISBN 80-72980-79-3.

BibleWorks 8: software for biblical exegesis and research.

(Mgr. Michal Zlatoš – doktorand oboru filosofie na Pedagogické fakultě Karlovy univerzity v Praze. Hlavním polem jeho zájmu je problém času a jeho dopady a chápání zejména v americké, ale také v kontinentální filosofii.)